

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

ЛЕОНІД ТОМА

**ПЕТРО
КОНАШЕВИЧ
САГАЙДАЧНИЙ**

Харків
«ФОЛІО»
2019

Укrajнська пісня, як своєрідний історичний літопис, назавжди зафіксувала ім'я Петра Конашевича Сагайдачного як гетьмана «необачного», що «проміняв жінку на тютюн та люльку». Пісня вихваляє лицарські чесноти гетьмана, робить із нього типового запорозького воеводу, що зневажив спокуси домашнього затишку заради прихильності до воєнних походів та табірної життя: «Мені з жінкою не во- зиться, а тютюн та люлька козаку в дорозі знадобиться».

Проте справжній Сагайдачний був зовсім не таким, як змальовано його в піснях. Цей «необачний» лицар поєднував у собі звияжність із розважливістю, хист полководця — з обдарованістю політика. Він вправно керував Запорозьким Військом, але аж ніяк не був в особистому житті прихильником запорозького способу життя, людиною, що цілковито зосереджена на війні. Війна для Сагайдачного була насамперед продовженням політики. А чим же тоді була для нього політика?

Аби відповісти на це запитання, слід розглянути життя Сагайдачного в контексті епохи. Народжений приблизно у 1570 році, він був сучасником таких подій, як іспано-нідерландські війни, релігійні війни у Франції, Московська смута. Йому був рік, коли в битві при Лепанто об'єднані сили християнських держав завдали тяжкого удару Османській імперії, 17 років — коли загинула «Непереможна армада», 20 — коли розпочалася російсько-шведська війна, 26 — коли була укладена Берестейська унія, яка мала б поєднати православних та католиків Речі Посполитої, а насправді тільки поглибила між ними розкол. У рік його народження Іван Грозний знищив Новгород, у рік його повноліття було страчено Марію Стюарт, у рік смерті — до керма великої політики став кардинал Рішельє. Ось які події позначали тло епохи, а з-поміж історичних її портретів бачимо і портрет Сагайдачного.

За його життя змінилися династії в Англії та Франції, у Росії династії змінювалися двічі, в Європі йшла Тридцятирічна війна, в Османській імперії сталося кілька переворотів, у Китаї прийшла до влади династія Цін, Японія на триста років замкнула свої терени для іноземців, у Південній Америці придушили останню індіанську державу, а в Північній Америці переселенці заснували Плімутську колонію, з якої згодом виростуть Сполучені Штати. Відлуння всіх подій долітало й до українських земель, бо тоді, на зламі XVI—XVII століть, весь світ вирував шаленими змінами,

кінчалося те, що нині зветься Середньовіччям, починався Новий час.

Річ Посполита хоч і була тоді периферією Європи, проте її «фронтирне» становище робило її важливою периферією. Османська імперія прагнула цілковитого контролю над Чорним морем, Московське царство оспороювало ці претензії, водночас змагаючись із Литвою та Швецією за вихід до Балтики, і саме в Україні, на межі з Диким Полем, у постійному протистоянні нападам татар з одного боку та експансії польської Корони з іншого, вигартувалась така сила, як Запорозька Січ.

І не хто інший, як Сагайдачний перетворив цю силу, буйну та невпорядковану, на чинник великої політики. Ось у чому полягає його найбільша заслуга перед Україною, його найбільше досягнення як політика й державотворця.

Діяльність Сагайдачного — це перша реальна спроба відродити державність України після княжих часів. Якби не його передчасна смерть, можливо, ще перед Хмельницьким Україна могла б увійти в коло європейських державних народів. У політичній боротьбі він уміло грав як на популістських гаслах із запорожцями й низовим козацтвом, так і на струнах шанобства, коли мав справу з реєстровим козацтвом, шляхтою та старшиною. Він безжально розправлявся з політичними супротивниками, такими, наприклад, як Неродич-Бородавка; жорстоко карав за порушення військової дисципліни, вчинив криваву різанину в декількох російських містах, аби зламати моральний дух

московського війська, але без жодних коливань проголошував себе захисником Церкви, вів переговори з московським царем, із яким щойно воював, пропонуючи йому вірність тих самих козаків, які ще два роки тому обступали Москву.

Такі політичні курбети були властиві більшості тодішніх діячів. Сагайдачний був у своїх найгірших проявах не гірший за ту більшість, утім у найкращих — постає як людина великої шляхетності та щирого благочестя.

Переходячи від цієї передмови до власне життєпису Сагайдачного, слід зауважити, що перед будь-яким біографом Петра Конашевича постає передусім проблема джерел — їх обмаль, надто коли йдеться про ранні роки гетьмана. Тому цю книгу побудовано як своєрідний портрет на тлі епохи, дуже бурхливої і через те дуже цікавої. А портрет можна створити, або змалювавши саму людину, або змалювавши все довкола неї, утворивши своєрідний силует. Брак відомостей про самого Сагайдачного можна компенсувати висвітленням середовища, у якому він існував, утворюючи таким чином етюди «Сагайдачний і Острозька академія», «Сагайдачний і Січ», «Сагайдачний і Київське братство», аби поєднати все врешті-решт у великому полотні «Сагайдачний і Україна».

У ВИРІ ТВОРЕННЯ

Плем'я те із насіння іде Іафета,
Що батьківського з Симом ховає секрета.
За Олега Роського монархи гуляли
І по морю човнами Царград штурмували,
Їхні предки із роським монархом хрестились —
З Володимиром, — стійко у вірі лишились
І ту віру несхитно тримають, статечно,
Бо за неї вмирати готові конечно.
У тім війську стрічали і князя, і пана,
Не одного з них мали провідцю-гетьмана.
І Петро Конашевич гетьманив на славу,
Його лицарство знають усюди по праву.

З «Віршів на жалісний погреб гетьмана Сагайдачного»

Появу на історичній арені великої людини можна назвати грою долі, а можна — об'єктивними законами історії, згідно з якими народ, що визначає своє історичне обличчя, висуває вождя, виразника своїх інтересів. Саме так з'явився в бурхливому вирі творення Петро Конашевич Сагайдачний, якому судилося змінити хід історії, дати шанс рідному народові вийти на авансцену європейських змагань. Про

цей вир творення нового етносу чудово висловився в історичній праці «Погляд на складання Малоросії» М. В. Гоголь, предки якого (полковник Остап Гоголь) долучилися до цих подій: «І ось південна Росія, під могутнім покровительством литовських князів, зовсім відділилась від північної. Будьякий зв'язок розірвався; постали дві держави, які називались одним іменем — Руссю, одна під татарським ярмом, друга під одним скіпетром з литовцями. Але вже зносин між ними не було. Інші закони, інші звичаї, інші подвиги, інша мета, інші зв'язки склали на певний час два зовсім відмінні характери».

Аби зрозуміти непростий характер українсько-польських та литовсько-українських відносин, треба ретроспективно оглянути історію руську (українську) та історію Польщі й Литви.

За рік до народження Сагайдачного, у 1569 році, була укладена Люблінська унія. Віднині династичний союз між Польським королівством та Литвою переходив у повне об'єднання двох держав під назвою Річ Посполита (тобто Республіка). Від самого заснування цієї держави в ній існували внутрішні суперечності, які згодом вилились у козацькі війни й спричинилися до її занепаду та розподілу.

Литовська династія Ягеллонів, яка заволоділа короною Польщі через династійний шлюб князя Ягайла та королеви Ядвіги, схилилася до польського способу життя та католицької конфесії. Городельський привілей 1413 року надавав рівні з поляками права тільки шляхті й магнатам католи-

ЗМІСТ

Від видавництва	3
У вирі творення	7
І вшир, і вглиб	17
Ой, Січ-мати... ..	26
Турецькі походи	40
Під стінами Москви	51
Раставицька угода та православне відродження	69
Хотинська Іліада	83
Смерть і слава	108